

ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРЕЖИВАННЯ ТА УСВІДОМЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПОДІЙ ОСОБИСТОСТІ В УСНИХ І ПИСЬМОВИХ ОПОВІДЯХ

Кресан О.Д.

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню особливостей відображення переживання та усвідомлення життєвих подій особистості в усних і письмових наративах. Проаналізовано погляди провідних науковців щодо особливостей усного та писемного мовлення, що відображають характер процесів свідомості та внутрішнього світу особистості. Наведено результати емпіричного дослідження усних і письмових оповідей про життєві події. Визначено ознаки та умови переживання й усвідомлення життєвих подій у наративі. До них належать наявність тексту про подію, діалог щодо події, наявність рефлексії, прояв почуттів, емоційне реагування на цю подію, занурення в деталі життєвої події та увага до них, використання метафор в описі події тощо.*

В результаті емпіричного дослідження виявлено, що процес переживання та усвідомлення життєвих подій в оповіді залежить не стільки від її форми – усна чи письмова, скільки від наявності наведених вище умов та ознак. Узагальнено особливості відображення переживання та усвідомлення життєвих подій в усних та письмових наративах. Вони полягають по-перше, у впливі міжособистісних відносин на побудову і характер оповіді; по-друге, у тому, що в ній відбувається вираження почуттів та емоцій людини стосовно певної життєвої події; а також у діалогічності усного й письмового тексту, що може поглибити процеси переживання та усвідомлення особистості.

Ключові слова: життєві події, переживання, усвідомлення, наратив, оповідь.

Кресан О.Д. Отображение переживания и осознания жизненных событий личности в устных и письменных повествованиях

Аннотация. Статья посвящена изучению особенностей отображения переживания и осознания жизненных событий личности в устных и письменных нарративах. Проанализированы взгляды ведущих исследователей на особенности устной и письменной речи, в которых отображается характер процессов сознания и внутреннего мира личности. Приведены результаты эмпирического исследования устных и письменных повествований о жизненных событиях. Определены признаки и условия переживания и осознания жизненных событий в нарративе. К ним относятся наличие текста о событии, диалог о нем, рефлексия, проявление чувств, эмоциональное реагирование на это событие, углубление в детали жизненного события и внимание к ним, использование метафор в описании события и др.

В результате эмпирического исследования определено, что процессы переживания и осознания жизненных событий в повествовании зависят не столько от его формы – устная или письменная, сколько от наличия приведенных выше условий и признаков. Обобщены особенности отображения переживания и осознания жизненных событий в устных и письменных нарративах. Они заключаются, во-первых, во влиянии межличностных отношений на построение и характер повествования; во-вторых, в том, что в нем выражаются чувства и эмоции человека к этому жизненному событию, а также в диалогичности устного и письменного текста, что может углубить процессы переживания и осознания личности.

Ключевые слова: жизненное событие, переживание, осознание, нарратив, повествование.

Kresan O. D. Reflection of personality's experience and perception of life events in oral and written narrations

Abstract. The article is devoted to the study of peculiarities of personality's life events experience and perception in oral and written

narrations. The author analyses views of leading researchers on peculiarities of oral and written speech, which reflect consciousness processes and personality's inner world.

The results of empirical research of oral and written narrations about life events were presented. The features and conditions of experience and perception of life events in the narrative were defined. They include: a text about a life event, a dialogue about it, reflection, emotions, emotional reaction to this event, detalization of the event, use of metaphors in the event description. As a result of the empirical research it is proved that experience and perception of life events in the narration depend not so much on its form – oral or written, but on the above mentioned conditions and features. The peculiarities of reflection of personality's life events experience and perception in oral and written narrations are summarized. They are as follows: influence of interpersonal relationships on the structure and character of the narration, expression of person's feelings and emotions concerning this life event and dialogueness of oral and written text. All these enhance personality's experience and perception processes.

Key words: *life event, experience, perception, narrative, narration.*

Постановка проблеми. Однією з проблем психологічної герменевтики є вираження та усвідомлення особистістю власного досвіду через тексти, у яких відображається також її внутрішній світ, психологічні особливості тощо. Складовими досвіду особистості є життєві події, вивчення яких шляхом аналізу текстів і наративів дозволить зрозуміти не лише характер подій і психологічні особливості автора, а й глибинні аспекти внутрішнього світу людини, до якого належать переживання та усвідомлення. Переживання та усвідомлення життєвої події під час створення й оповідання наративів відбуваються у взаємозв'язку, як цілісний процес, оскільки створення тексту обов'язково передбачає певний рівень усвідомлення, в результаті якого може відбутися (чи не відбуватися) процес переживання цієї події. Тому вивчення

переживання та усвідомлення життєвих подій передбачає виявлення їх особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології існує низка досліджень, які виокремлюють значні відмінності між усним і писемним мовленням. Вони полягають не лише в різниці оформлення висловлювання, а в іншому ставленні особистості до цих видів мовлення, у відмінності внутрішніх процесів, які задіяні в обох випадках (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, М. І. Жинкін, Г. С. Костюк, О.О. Леонтьєв, О.Р. Лурія, С.Л. Рубінштейн, І. О.Синиця та ін.).

Так, більшість дослідників зазначають, що усне й писемне мовлення не просто по-різному оформлене, це мовлення, яке має різні цілі, способи вираження і сам процес виникнення. В усному мовленні наявний контекст, засоби емоційної та інтонаційної виразності, воно більш лаконічне й конкретне, емоційне та спрямоване на вираження переживань (С. Л. Рубінштейн). Писемне мовлення орієнтоване здебільшого на розумову діяльність людини, ніж на емоційну, тут задіяні процеси волі, свідомості та усвідомлення (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, О. Р. Лурія та ін.).

Наприклад, О. Р. Лурія зазначає, що «усне мовлення зазвичай завжди звернене до конкретного співрозмовника, тому в процесі самого мовлення оповідь може коригуватися відповідно до ситуації» [6]. М. М. Бахтін використовує поняття «первинні та вторинні оповіді», під первинними він розуміє більш прості побутові висловлювання, а під вторинними більш складні, абстрактні, що складаються зі складних мовних конструкцій. Тому усне мовлення співвідносять із первинною оповіддю, а писемне – із вторинною [1]

Писемне мовлення має у своєму складі свідомі операції синтаксичного рівня, які найчастіше протікають автоматично й неусвідомлено в усному мовленні. Отже, оскільки писемне мовлення вимагає від людини вищого рівня свідомого контролю, то в ньому виявляється вищий рівень усвідомлення, ніж в усному. За словами О. Р. Лурії, писемне мовлення використовується не лише для того, щоб передати вже готове повідомлення, але й для того, щоб відпрацювати, уточнити власну думку» [6]. Якщо

порівнювати між собою усне й писемне мовлення, то бачимо, що засоби керування думкою в мовленнєвому висловлюванні, які протікають в усному мовленні без усвідомлення, в писемному є предметом свідомих дій. Усе сказане вище означає, що писемне мовлення є більш усвідомленим, ніж усне, і потребує більш свідомого контролю від автора. З іншого боку, писемне мовлення може бути *засобом усвідомлення* змісту, про який пише автор. Тому виникає припущення, що в письмових текстах про життєву подію насамперед виражене її усвідомлення, уявлення про неї, а в усних текстах поруч з усвідомленням відображається безпосередній досвід особистості щодо події, її переживання.

Мета даної статті – визначити психологічні особливості відображення переживання та усвідомлення життєвих подій особистістю в усних та письмових текстах і порівняти їх.

Основний матеріал і результати дослідження. Щоб виявити особливості усних і письмових наративів про життєві події, було проведено емпіричне дослідження. Респондентам пропонувалося розповісти про подію свого життя, яка виявилася важливою, значущою для них (життєва подія) і зробити це максимально докладно. Для цього досліджувані були розподілені на 3 групи, кожній з яких дали інше завдання, відповідно були проведені три серії дослідження.

Перша група (15 студентів та 24 ветерани АТО) оповідали життєву подію у вигляді монологу, дослідник виконував роль емпатійного слухача, який дає людині можливість висловитися. Особливо важливо це було для учасників АТО, які часто до цієї бесіди не розповідали про свою життєву подію нікому. Оповіді фіксувалися за допомогою нотування або (з дозволу досліджуваних) шляхом аудіо запису.

Друга група – 20 студентів – спочатку оповідали подію усно (за наведеною вище інструкцією), а потім створювали про цю саму подію письмовий текст. Створення як усного, так і письмового тексту про ту ж саму подію дозволить порівняти особливості переживання й усвідомлення життєвих подій в усних і письмових оповідях та визначити спільні й відмінні ознаки.

Третя група досліджуваних (18 студентів) – це ті, з ким була проведена невеличка бесіда після оповідання ними своєї життєвої події. Інструкція була такою ж, як і для першої та другої (в усній частині) груп, але після розповіді досліджуваним були поставлені додаткові питання, щоб викликати або поглибити процес переживання ними події. Результати всіх трьох груп мають свої відмінності та особливості.

Для виявлення особливостей переживання та усвідомлення життєвої події в усних текстах були використані такі **ознаки, умови переживання події**, що притаманні саме для оповідей.

- Наявність самого тексту, оповіді про подію. Людина погоджується говорити про свою подію, що вже свідчить, по-перше, про її усвідомлення, по-друге, про потребу в переживанні події або про потребу поділитися тим переживанням, яке вже відбулося. М. К. Мамардашвілі вважає, що «рухатися у своєму переживанні ми можемо тільки через мову» [7]. В нашому дослідженні були випадки, коли респонденти не погодилися розповідати про подію (4%), а також ті, хто спочатку обрали одну подію для оповіді, а потім змінили її (6,5%). Це свідчить про відсутність готовності пережити й усвідомлювати будь-яку життєву подію в усіх 100% досліджуваних. Тому створення тексту вже свідчить про наявність усвідомлення й деяких аспектів переживання.
- Діалог щодо події – постановка оповідачем запитань, часто риторичних, пошук відповіді на свої ж питання, готовність досліджуваного відповідати на питання експериментатора щодо події. З погляду М. М. Бахтіна, сама природа особистості є діалогічною [1], а К. Юнг вважав діалог з собою одним зі способів досягнення людиною власної Самості, тобто цілісності й гармонії [9]. На думку М. В. Папучі, діалог є одним із засобів виникнення переживання [8], оскільки саме в діалозі певний зміст ніби відкривається для людини й водночас привласнюється.
- Наявність рефлексії життєвої події, почуттів, які були тоді й присутні зараз. Рефлексія є однією з ознак як усвідомлення, так і переживання (Е. Гуссерль, С. Л. Рубінштейн, С. Л. Франк та ін.).

У переживанні життєвої події рефлексія постає своєрідним способом спонукання переживання.

- Поява почуттів, які мали місце на той момент, а також емоційне реагування на цю подію.
- Зміна невербальних проявів – почервоніння, поблідніння шкіри, тремтіння рук, голосу, зміна пози, положення тіла в просторі тощо.
- Занурення в деталі події та увага до них. Розповідаючи про деталі, досліджувані ніби «входять» у ситуацію, що відбувалася, починають переживати ті самі емоції. Більш детальний опис події майже завжди позначається на невербальній поведінці досліджуваних (почервоніння, поблідніння, зміна погляду, пози тіла тощо). Вважаємо, що опис деталей в усній оповіді є одним із засобів переживання, через які можна досягнути цього процесу в досліджуваного і сприяти його продуктивності.
- Використання метафор як образного опису події, своїх почуттів тощо. На нашу думку, ця ознака є характеристикою як переживання, так і усвідомлення, бо метафора допомагає створити ніби «місток» між почуттями, образами і знаннями людини, її когнітивними компонентами свідомості (Н. Д. Арутюнова, М. Джонсон, М. Еріксон, Дж. Лакофф та ін.). Це дає можливість говорити про залучення цілісної особистості у процес переживання та усвідомлення. Загалом «сутність метафори полягає в осмисленні й переживанні явищ одного роду в термінах явищ іншого роду» [4], що підтверджує зазначену вище думку щодо поєднання у процесі створення метафори переживання та усвідомлення особистістю життєвих подій, про які йдеться.
- Залучення часового контексту в опис події – минуле, теперішнє, майбутнє. Згадуючи про минулу подію, оповідач може мріяти про майбутнє або зіставляти подію з теперішнім життям. Для переживання й усвідомлення події та формування життєвого досвіду на основі цього людині необхідно побачити життєву подію в контексті різних часових відрізків – згадати, уявити в майбутньому тощо [8].

Проаналізуємо результати перших двох груп досліджуваних, що відображають особливості переживання та усвідомлення життєвих подій в усних і письмових оповідах і відповідають двом серіям дослідження.

У *першій серії* ми слухали усні оповіді досліджуваних, в результаті чого можемо зробити такі висновки. У процесі оповіді автор може як переживати подію, про яку розповідає, так і не переживати, передаючи лише факти або формально описуючи ситуацію. У текстах цієї групи помітно як переважно усвідомлення події, так і усвідомлення й переживання в сукупності.

Найбільшу кількість серед оповідей на цьому етапі становили тексти, в яких переживання події відбувалося разом з усвідомленням, що спостерігалися у близько 40% досліджуваних. Переживання (або його відсутність), на нашу думку, як було показано вище, може залежати від різних чинників, таких, як ставлення оповідача до дослідника, наявність/відсутність довіри до дослідження та до особистості експериментатора, тип міжособистісних відносин досліджуваного загалом. Переживання життєвої події оповідачем в усній оповіді також може залежати від емоційного стану, настрою досліджуваного, бажання чи небажання спілкуватися, відкритості у ставленні до іншої людини й події (або, навпаки, прагнення позбавитися своїх спогадів, наявність страху, недовіри тощо).

У *другій серії* дослідження порівнювалися усні та письмові тексти досліджуваних про ту ж саму подію. Одразу помітно, що як в усних, так і в письмових текстах про життєву подію може відбуватися її переживання та усвідомлення. У нашому дослідженні 45% опитаних більше розкривалися, виявляли активність та емоційні прояви щодо події саме в усних текстах. Натомість у письмових було формальне відображення цієї події. В останньому випадку письмові тексти таких досліджуваних дуже короткі й лаконічні, на відміну від усних оповідей, які є емоційними, передають особисте ставлення оповідача до події та мають ознаки її переживання. Проте 10% досліджуваних, навпаки, у письмових текстах виявляли більше ознак переживання життєвої

події, ніж в усних. Це можна пояснити, по-перше, індивідуальними особливостями особистості, наприклад, комунікативними вміннями й навичками, інтровертованістю тощо. По-друге, потребою у структуруванні, формуванні й вираженні переживання саме через письмовий текст, який допомагає краще сформулювати думку, усвідомити її, а також висловити те, про що людина не наважується сказати (А. А. Брудний, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, І. О. Синиця та ін.). Наприклад, на думку М. Уайта, письмовий текст становить не вторинну репрезентацію усної мови, а дещо самоцінне, оскільки «письмо дає спеціальні засоби для побудови узгоджених часових послідовностей» [Цит. за: 3].

Наведемо приклади обох варіантів оповіді про подію. Усна та письмова оповідь досліджуваної А. Б.

А. Б. Усна оповідь

«Напевно, однією із важливих подій у моєму житті стало те, що я переїхала до нового міста з Донецька. Батьки мої залишилися там, тому для мене було великим випробуванням навчитися жити самотійно у свої 17 років. Звичайно, коли я їхала, то відчувала великий страх, неспокій, сум, що їду від батьків, але з іншої сторони мене радувало те, що я маю змогу перевірити себе, наскільки я є самотійною.

У перший час мені було дуже складно, адже я звикла, що за мене вирішували все батьки, давали гроші, готували мені їсти. Я мала багато вільного часу і взагалі ні про що не турбувалася. А тут мені довелося вирішувати всі фінансові проблеми, облаштувати самотійно свій побут та ще багато дрібниць.

На даний момент я студентка, знову переїхала і навчаюсь в НДУ, проживаю в гуртожитку. Але помітила, що я дуже швидко звикла, змогла швидко облаштуватися та вирішувати проблеми, у той час, як мої однолітки сумували за домом, дзвонили до батьків за багатьма порадами в різних ситуаціях, які, я вважаю, можна було б вирішити і самим.

Зараз на своїх батьків я зла не тримаю, навпаки, я вдячна їм, що мала такий досвід стати рано самотійною. Думаю, що чим раніше, тим краще».

А. Б. Письмова оповідь

«Однією з найбільш вагомих ситуацій я вважаю свій переїзд на інший кінець України у віці 17 років. Це дало великий поштовх моєму саморозвитку: я навчилася жити самотійно, без допомоги батьків, планувати свій побут та розпоряджатися фінансами. Я вважаю, що це навчило мене бути незалежною і не покладатися на допомогу інших. І цей досвід буде корисним у моєму подальшому майбутньому».

У наведеному тексті наявні як ознаки переживання події, так і ознаки нарративу, що свідчить про переживання та усвідомлення досліджуваним життєвої події. Серед ознак переживання тут є такі, як опис емоцій, часовий контекст події, а також ознаки нарративу – резюме, висновок, опис причинно-наслідкових зв'язків тощо. Проте в письмовій оповіді цієї ж досліджуваної таких ознак уже немає.

Серед студентів, які оповідали подію усно й письмово, було виокремлено ще одну групу досліджуваних (30%), у яких переживання та усвідомлення події в письмовому й усному тексті майже не відрізняються. Тобто кількість ознак переживання та усвідомлення була приблизно однаковою і в усній, і в письмовій частині дослідження. На нашу думку, це пояснюється тим, що подія, яка «потребує» переживання, за наявності відповідних умов починає переживатися людиною, зокрема взаємодія з іншими, діалог є сприятливими умовами для цього процесу. Тому *переживання відбувається в тексті, незалежно від його форми – усної чи письмової*. Крім цього, письмовий текст у такому разі міг бути ніби «продовженням» бесіди і процесу переживання, що вже розпочався. Ті досліджувані, у текстах яких не було ознак переживання ні в письмовому, ні в усному варіанті, вірогідно, не переживали подію в момент оповіді. Це може бути пов'язано з різними факторами – закритість, небажання спілкуватися, недовіра до дослідника, страх відкриватися тощо.

На основі аналізу усних текстів досліджуваних, порівнюючи з письмовими, були виявлені такі **особливості переживання та усвідомлення життєвих подій** у них.

1. В усній оповіді особистість переживає й разом усвідомлює подію, яка є предметом розповіді. Власне, монологічна оповідь не завжди є цілком усвідомленою, проте, в усній розповіді людина виражає переживання, переживає тут і зараз, «занурюючись» у подію та в почуття, що були на той момент. Серед наших досліджуваних це виявлялося в підвищеній «комунікативності» – у бажанні продовжувати розповідь навіть після закінчення бесіди; у фіксації оповіді на якомусь факті чи ситуації, про які людина згадувала кілька разів у процесі бесіди тощо. Вважаємо, що в таких випадках маємо справу з переживанням життєвої події, точніше з прагненням її пережити, оскільки дійсне, продуктивне переживання, на нашу думку, може відбутися внаслідок усвідомлення події, почуттів, які були тоді, й глибокого осмислення ситуації.

2. В усній оповіді було виявлено, що особливості спілкування, ступінь саморозкриття досліджуваних, а разом із цим і рівень переживання особистістю події в тексті, відбувається відповідно до тих *міжособистісних відносин*, які виникли між оповідачем і дослідником на момент їхньої взаємодії. На думку американського соціолога І. Гофмана, «розповідь інформанта в наративному інтерв'ю – це завжди й результат комунікації інтерв'юера та інформанта, їхнього спільного «тут і зараз» конструювання реальності» [2]. Якщо стосунки не склалися і в людини є недовіра до дослідника, негативне ставлення, відсутність взаєморозуміння, то в цьому разі процес переживання події в розповіді утруднюється. Переживання життєвої події, як показав наш досвід, відбувається в оповіді тоді, коли взаємодія й міжособистісні стосунки сприяють цьому переживанню. У психотерапії є поняття «терапевтичні стосунки», що позначає, з одного боку, відносини між психотерапевтом і пацієнтом, а з іншого – «цілющий» аспект цих відносин (Дж. Бюдженталь, К.Роджерс та ін.).

3. Ще одна особливість усного тексту полягає в можливості вираження емоцій. З іншого боку, вираження емоцій у письмовій формі є складнішим процесом, оскільки написання тексту, в

порівнянні з усною оповіддю, – це глибший розумовий процес, певною мірою він є інтимним, (коли йдеться саме про усвідомлення й переживання життєвої події через текст). Людина, яка пише, має стати в діалогічну позицію із самим собою, відкритися собі й іншому, хто читатиме цей текст, подивитися правдиво на свою життєву подію. За словами Ю. М. Лотмана, «діалог передує мові й породжує її» [5].

Висновки. За результатами здійсненого дослідження резюмуємо, що переживання життєвих подій може відбуватися як в усних, так і в письмових текстах про життєву подію, але для цього потрібні певні умови (відкритість почуттям, рефлексія, пошук і використання метафор, знаходження нового смислу тощо).

Основною відмінністю між особливостями переживання та усвідомлення життєвих подій в усних і письмових текстах вважаємо те, що письмові тексти більш узагальнені, послідовні, офіційні та формальні, відображають узагальнене усвідомлення факту життєвої події, проте ця узагальненість перешкоджає процесові її переживання. Водночас в усній оповіді спостерігається менше логіки й послідовності, але є більше можливостей для вираження своїх почуттів, для саморозкриття особистості, що сприяє переживанню життєвої події. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є детальніше вивчення тих умов, які сприяють виникненню переживання та усвідомлення в особистості, що дозволить гармонізувати внутрішній світ особистості та сприяти його цілісності.

Література

1. Бахтин М. М. Проблемы творчества Достоевского / М. М. Бахтин. – 5-е изд., доп. – К. : «NEXT», 1994. – 509 с.
2. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / Ирвинг Гофман – М. : Канон-Пресс-Ц, 2000. – 304 с. – (Серия Logica Socialis).
3. Кутковая Е. С. Нарратив в исследовании идентичности [Электронный ресурс] / Е. С. Кутковая // Национальный

психологический журнал. – 2014. – № 4 (16). – С. 23–33. – Режим доступа : <http://npsyj.ru/articles/detail.php?article=5777>

4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон // Теория метафоры : сборник ; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск яз.] / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; под общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.

5. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Ю. М. Лотман. – М. : Академический проект, 2002. – 544 с. – (Серия «Мир искусств»).

6. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М.: Издательство Московского университета, 1979. – 320 с.

7. Мамардашвили М. К. О философии / М. К. Мамардашвили // Вопросы философии. – 1991. – № 5. – С. 3–25.

8. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення / М. В. Папуча : наукова монографія. – Ніжин : Видавець Лисенко М.М., 2011. – 656 с.

9. Юнг К. Психоанализ и искусство / К. Юнг, Э. Нойманн ; [пер. с англ.]. – М. : Refl-book, К. : Ваклер, 1996. – 304 с. – (Серия «Актуальная психология»).

References

1. Baxtyn, M. M. (1994). *Problemy tvorchestva Dostoevskoho* [The problems of Dostoevsky's art]. Kyiv : «NEXT» [in Russian].

2. Hofman, Y. (2000). *Predstavlenye sebya druhym v povsednevnoj zhizny* [Self Mind another in the everyday life]. Moscow : Kanon-Press [in Russian].

3. Kutkovaya, E. S. (2014). *Narrativ v issledovanii ydentychnosti* [Narrative in the research of identity]. *Natsional'nyj psixologicheskij zhurnal – National psychological journal*. 4 (16). 23–33. Retrieved from <http://npsyj.ru/articles/detail.php?article=5777>

4. Lakoff, Dzh. (1990). *Metafory, kotorymi my zhyvem* [Metaphors which we are live]. N. D. Arutyunova, M. A. Zhurynskaja (Eds.). *Teoriya metafory : sbornyk – Theory of metaphor : Coll. Articles* [in Russian].

5. Lotman, Yu. M. (2002). *Stat'y po semyotyke kul'tury i iskusstva* [The articles of culture semiotics] Moscow: Akademicheskyj proekt [in Russian].

6. Luryya, A. R. (1979). *Yazyk i soznanye* [The language and mind]. Moscow : Yzdatel'stvo Moskovskoho universyteta [in Russian].

7. Mamardashvily, M. K. (1991). *O filosofyy* [About the philosophy]. *Voprosy filosofyy – The psychological questions*. 5 (pp. 3–25) [in Russian].

8. Papucha, M. V. (2011). *Vnutrishnij svit lyudyny ta joho stanovlennya : naukova monohrafiya* [The person's inner world and its making: scientific study]. Nizhyn : Vydavec" Lysenko M.M [in Ukrainian].

9. Yung, K. (1996). *Psychoanalyz i iskusstvo* [The psychoanalysis and art] E. Nojmann (Eds.) Moscow : Repl-book [in Russian].